

FERRANTE GONZAGA: HET INDIVIDU EN HET SYSTEEM

Gianvittorio Signorotto, ed., *Ferrante Gonzaga. Il Mediterraneo, l'Impero (1507-1557). Atti del Convegno di studi, Guastalla, 5-6 ottobre 2007*, (Biblioteca del Cinquecento, Europa delle Corti, CXLV₁₄₅) (Rome: Bulzoni, 2009, 428 pag., ill.)

De gouverneurs en onderkoningen die door de Habsburgse keizer Karel V aan het hoofd van zijn belangrijkste staten waren geplaatst, stonden vaak voor een haast onuitvoerbare opdracht: het met elkaar verzoenen van de bijna altijd tegengestelde belangen van het rijk en de afzonderlijke staten, het financieren van Karels ambitieuze en agressieve politiek met steeds te weinig middelen, en het uitoefenen van gezag dat de keizer zelf in handen wilde houden. Als er één gouverneur was die gedurende langere tijd in deze opdracht slaagde, dan was het Ferrante Gonzaga (1507-1557). Als plaatsvervanger van de keizer in Sicilië en Milaan was hij het immers geweest die, in een periode van felle oorlogen, het Habsburgse overwicht op het Apennijns schiereiland had weten te bestendigen en zelfs iets te vergroten. Bijna twee decennia lang kon Gonzaga de relevante politieke groepen in de regio zo bespelen dat dit voortdurend in het voordeel van het Habsburgse huis werkte. Het geheim van Gonzaga's succes lijkt een combinatie te zijn geweest van enorme heerszucht, flexibiliteit en een formidabel inzicht in de veranderlijke politieke verhoudingen. Het is daarom niet verrassend dat er over weinig Habsburgse gouverneurs zo veel studies voorhanden zijn als over deze Noord-Italiaanse heerser, die was geboren als derde zoon van Francesco II Gonzaga, markgraaf van Mantua, en Isabella d'Este, en de grondlegger werd van de Gonzaga di Guastalla-dynastie.

Federico Chabod gaf met zijn klassiek geworden *Lo Stato di Milano nell'impero di Carlo V* (1934) het gouvernement en de persoon van Gonzaga een centrale plaats in het onderzoek. Waar zijn generatiegenoten veelal vasthielden aan een nationaal verklaringsschema, was Chabod juist doordrongen van de internationale context van de Habsburgse bestuurlijke cultuur. Zijn boek is een nauwkeurig en lucide onderzoek naar het wezen en de machinerie van een moderne staat in wording, in zijn geval die van Milaan. Hoewel Chabod een poging ondernam om de moderne bestuurlijke vormen in Habsburgs Milaan te karakteriseren, verloor hij daarbij de internationale ridderlijk-feodale cultuur niet uit het oog. Gonzaga was voor hem een duidelijke representant van deze cultuur waarin, net als in het bestuur, dienstbetoon, eer en publieke reputatie voorop stonden. Maar er was nog een ander probleem dat Chabods aandacht opeiste: de discussies die in 1544 in de keizerlijke raad werden gevoerd over het schenken van Milaan of de noordelijke territoria als bruidsgift voor een Habsburgs huwelijk. Gonzaga had een belangrijke stem in deze discussies, die bovenal gingen over de beheersbaarheid en veiligheid van het uitgestrekte rijk, en vond aan het keizerlijk hof veel steun voor zijn strategische visie. Wat de gouverneur voor ogen stond was een afsplitsing van de Nederlanden en de Franche-Comté, zodat in het Middellandse Zeegebied een krachtige constellatie kon ontstaan met een vergrote Milanese staat als een kernregio. Federico Chabods studie – die in 1955 en 1971 opnieuw werd uitgegeven – startte een grondige herwaardering van het Habsburgse politieke bestel in Italië. Dit heeft vooral in de voorbije twee decennia geleid tot een vloed aan historische werken, waarin thema's als de vorming van staten, patronageverbindingen en vorstelijke representaties werden uitgewerkt. Opvallend was dat Ferrante Gonzaga als een van de sleutelfiguren alom aanwezig was in deze analyses, maar dat een overzichtswerk over hem nog ontbrak.

In Gianvittorio Signorotto's *Ferrante Gonzaga* – de ondertitel suggereert een 'approccio chabodiano' – wordt de betekenis van deze gouverneur voor het Habsburgse systeem vanuit verschillende gezichtspunten bestudeerd. Het boek past in een brede serie van publicaties die verschenen ter gelegenheid van de vijfhonderdste verjaardag van de geboorte van don Ferrante Gonzaga. De door Signorotto geredigeerde bundel geeft vooral een actuele stand van zaken van het onderzoek naar de bijzonder complexe geschiedenis van keizerlijk Italië. Dat de ver-

VIRTUS 18 (2011)

Leone Leoni, 'Ferrante I Gonzaga triomferend over afgunst', 1564, Piazza Mazzini, Guastalla
(foto Mario Rebeschini)

bindingen met het Habsburgse rijk belangrijk waren, wisten we al, maar recentelijk komen we door nieuw materiaal en nieuwe verklaringsmodellen te weten wat die behelsden op het onwaarschijnlijk gecompliceerde niveau van de Italiaanse micro-staten. De regionale strijd tussen de heersers van Correggio, Guastalla, Mirandola en Novellara maakte deel uit van een veelomvattend proces van staatsvorming, waarin de Habsburgse keizer een hoofdrol vervulde. Signorotto is de aangewezen gids voor dit onderzoekspad: zijn teksten over Habsburgs Milaan behoren tot het beste wat over deze thematiek is verschenen; daarnaast redigeerde hij verschillende belangwekkende verzamelwerken over de politieke cultuur van vroegmodern Italië. In de sterke en brede inleiding toont hij opnieuw zijn grote kennis van de literatuur en zijn stevige greep op het onderwerp. Hij plaatst de bijdragen in het kader van de geschiedschrijving over Gonzaga en weet ook weer een aantal interessante voorstellen voor vervolgonderzoek toe te voegen. Hoewel zijn inleiding de afzonderlijke artikelen zo probeert te beschrijven dat ze een geheel vormen, kan deze toch niet verhinderen dat bij lezing van de bundel een wat versnipperd beeld ontstaat. Het boek biedt ook geen conclusie waarin deze tekortkoming nog wordt gecorrigeerd.

Dat we de geschiedenis van 'Reichsitalien' in een veel bredere en genuanceerdere context kunnen plaatsen, blijkt direct in de eerste bijdrage. Giovanni Tocci geeft daarin een analyse van de complexe hiërarchische ordeningen waarbinnen de vele kleine en micro-staten in de Po-vlakte opereerden, en toont met deze casus tevens welke feodale en ideologische posities ze innamen binnen het Habsburgse systeem. Daniela Frigo concentreert zich in haar bijdrage op het drukke diplomatieke verkeer tussen de Gonzagahoven in Milaan en Mantua, en laat zien dat de familiebelangen in het gouvernement van Ferrante voortdurend op het voorplan stonden. Zij accentueert ook de activiteit van het familienetwerk rondom de gouverneur en zijn broer, hertog Federico II Gonzaga. De bijdrage van Marcello Fantoni behandelt de zelfpresentatie en beeldvorming van Ferrante Gonzaga. In woorden en afbeeldingen werd de gouverneur in de traditie van de grote antieke krijgsheren geplaatst: dergelijke militaire associaties verschaften hem een gunstiger imago dan vorstelijke representaties als heerser met een klein staatsgezag in Noord-Italië. Angelantonio Spagnoletti bestudeert nauwgezet het feodale beheer van Ferrante Gonzaga en zijn erfgenamen in het Habsburgse koninkrijk Napels. De grote en heterogene collectie feodale goederen in het zuiden was bij het huwelijk van Ferrante met Isabella di Capua, prinses van Molfetta, als bruidsschat en erfenis in de familie gebracht. In de belangrijke bijdrage van Nicoletta Bazzano wordt het succes van Ferrante als onderkoning van Sicilië beschreven: door fortificatiewerken in de havensteden en institutionele hervormingen slaagde hij erin het eiland, bedreigd door Khair ad-Din Barbarossa, heerser van Algiers, beter te beschermen en onder Habsburgse controle te houden.

María-José Rodríguez Salgado schrijft in bestek van bijna zestig pagina's over een zaak die meer dan wat ook de politieke loopbaan van Ferrante Gonzaga heeft bepaald: zijn terugroeping naar het keizerlijk hof en ontslag als gouverneur van Milaan in 1554. Rodríguez Salgado excelleert in haar daadwerkelijk internationale aanpak, waarmee ze een grote verscheidenheid aan bronnen en verschillende politieke contexten in hun samenhang kan behandelen. In vloeiend proza toont de auteur eerst het (vaak bloedige) aandeel van Gonzaga in de buitengewoon agressieve politiek van Karel V, en vervolgens hoe hij geleidelijk uit de gratie raakte bij de Habsburgers. Deze ontwikkeling had, zo betoogt Rodríguez Salgado, alles te maken met de conflicten rondom de opvolging van Karel door zijn zoon, de jonge prins Filips. Uit haar onderzoek blijkt dat de keizer door deze hevige machtsstrijd en door de aanhoudende kritieken uit Noord-Italië geen andere keuze had dan Gonzaga tijdelijk te verwijderen. Ferrante Gonzaga zou als 'the champion of innocence' nog lange tijd tevergeefs naar volledige rehabilitatie

streven. De zaak van Gonzaga's ontslag zien we overigens terug in de bijdrage van Pierpaolo Merlin, die een dubbelportret schetst van de Milanese gouverneur en Emanuele Filiberto di Savoia. Merlin hanteert eveneens een internationaal perspectief en heeft oog voor de vermenigving van Habsburgse belangen en de belangen van Italiaanse vorsten, maar kan met zijn vergelijking, waarbij de nadruk toch op Savoia ligt, niet geheel overtuigen.

Twee bijdragen bezien Ferrante Gonzaga vanuit een familiaal perspectief, door zijn contacten met zijn veertien maanden oudere broer Ercole, de latere kardinaal, centraal te stellen. Dat gebeurt in de artikelen van Raffaele Tamalio over de brieven die de twee Gonzaga prinsen in hun kinderjaren uitwisselden, en van Flavio Rurale over hun dynastieke belangenpolitiek en de positie van een 'familiekardinaal' aan het pauselijke hof. Daarna volgt een goede studie van Massimo Carlo Giannini over de botsingen van Ferrante Gonzaga met de Congregatie van de Inquisitie over de repressie van ketterij op Sicilië en in Milaan. De laatste essays in het boek, die overigens wisselvalliger van kwaliteit zijn, wijken in thematiek enigszins af van de overige bijdragen, omdat het Habsburgse perspectief daarin naar de achtergrond verdwijnt. Stefano Storchi en Eugenio Bartoli behandelen bijvoorbeeld de plannen van Ferrante Gonzaga voor het Noord-Italiaanse Guastalla, het graafschap waarmee hij in 1541 door Karel V werd beleend: de heerser startte een stedenbouwkundig prestigeproject om zijn nieuw verworven feodale staat een soeverein aanzien te geven en introduceerde nieuwe politieke structuren om zijn autoriteit te vestigen over de lokale elites.

Dit boek laat overtuigend zien dat de relaties tussen Noord-Italiaanse vorsten en het Habsburgse rijk veel intensiever en gelaagder waren dan tot nog toe is aangenomen. Dit geeft aan dat de thematiek van de bundeling goed gekozen is, dat het internationale perspectief dat Federico Chabod introduceerde nog steeds lonend is, en dat verschillende deelthereinen nog vragen om nader onderzoek. In die verdienste schuilen echter ook enkele problematische kanten van het boek. Het beeld dat in de bijdragen van de Habsburgse politiek wordt gegeven, is veelal te beperkt: de nadruk ligt wat betreft de Habsburgse kant vrijwel uitsluitend op het Middellandse Zeegebied. De verblijven van Ferrante Gonzaga in de Nederlanden en de Oostenrijkse gebiedsdelen en de betrekkingen die daaruit voortvloeiden komen nauwelijks aan bod. Het bevreemdende van dit boek is ook dat in veel artikelen de 'ragion dinastica' wordt aangewezen als het voornaamste criterium van Gonzaga's politiek, maar dat daarbij niet geheel duidelijk wordt welke dynastieke doelen hij wilde bereiken. Dat neemt niet weg dat Signorotto's boek een buitengewoon rijke studie is, die tevens dient als een goed overzichtswerk van de problemen en hindernissen waarvoor een Habsburgse gouverneur stond. Het boek biedt een boeiend verhaal over een man die in zijn veranderlijke leven veel macht had verworven, die vervolgens was kwijtgeraakt, en daarna tevergeefs probeerde om nog greep op de dingen te krijgen.

Sebastiaan Derks